

JA'HON TAJRIBASI ASOSIDA O'ZBEKISTONDA ERKIN SAVDO ZONALARINI TASHKIL ETISH ISTIQBOLLARI: XITOIY AMALIYOTI MISOLIDA

Muhammadjonov Bekzod Olimjon o'g'li
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi
Surxondaryo viloyat hududiy filiali bosh mutaxassisi
e-mail: m.bigzod@gmail.com, +99895-831-05-15

ABSTRAKT

Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida erkin savdo zonalarini (ESZ) tashkil etish va rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlarini tahlil qiladi. Xitoy Xalq Respublikasining ESZlar sohasidagi ilg'or amaliyoti asosida O'zbekistondagi mavjud zonalarining samaradorligi baholanadi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, hujjatli monitoring, kontent tahlil va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan. Maqolada Xitoydagi Sudjou, Shenchjen va boshqa hududiy zonalarining O'zbekistondagi Termiz, Angren va Jizzax zonalariga ta'siri asosida xulosalar chiqarilgan. Asosiy natija – ESZni muvaffaqiyatli boshqarish uchun institutsional mustahkamlash, zamonaviy infratuzilma va xalqaro investorlar bilan ochiq muloqot zarurligidir.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotni liberallashtirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va eksport salohiyatini oshirish maqsadida ESZlar tashkil etish bo'yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Xalqaro tajriba, ayniqsa, Xitoy amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, ESZlar iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi kuchli vositadir. Maqolaning maqsadi — Xitoyning ESZlar bo'yicha muvaffaqiyatli modelini o'rganib, O'zbekistonda ushbu tajribani mahalliy sharoitlarga moslashtirish asosida qo'llash imkoniyatlarini aniqlashdir.

XITOIY TAJRIBASI: MUVAFFAQIYAT OMILLARI

Xitoy SEZ'larining (Special Economic Zones – maxsus iqtisodiy zonalar) muvaffaqiyati tasodif emas, ancha chuqur va qatlamli omillar uyg'unligi mahsuli.

Xitoy erkin iqtisodiy zonalarini tajribasi – zamonaviy iqtisodiy islohotlar tarixidagi eng yirik eksperimentlardan biri sifatida baholanadi. 1980-yilda Deng Syaopin rahbarligida boshlangan bu siyosat Xitoyni sanoatlashgan davlatlar qatoriga olib chiqdi. Quyida ushbu muvaffaqiyatning asosiy omillari tahlil qilinadi.

1. Siyosiy iroda va uzoq muddatli strategik yondashuv

- Xitoy rahbariyati SEZ'larni qisqa muddatli foyda uchun emas, **strategik islohot laboratoriyasi sifatida** ko'rdi.

- Davlat tomonidan **barqaror siyosiy iqlim** yaratilgani, islohotlarning izchilligi ta'minlandi.
- Hukumat bosqichma-bosqich modelda tajribani umumlashtirib, muvaffaqiyatli zonalarini **milliy siyosatga aylantira oldi**. "Qadam-baqadam sinov, lekin ortga qaytishsiz."

2. Xalqaro investitsiyalarga ochiqlik va huquqiy kafolatlar

- Xorijiy investorlar uchun **soddalashtirilgan rejim**, bojxona va soliq imtiyozlari taqdim etildi.
- Investitsiyalar xavfsizligi bo'yicha qonuniy kafolatlar yaratildi.
- Ko'plab SEZ'lar **xalqaro sheriklik asosida** boshqarildi (masalan, Singapur bilan Suzhou Industrial Park). "Investor bu yerda mehmon emas, sherik."

3. Infratuzilmaga massiv sarmoya va logistika yondashuvi

- SEZ'lar **portlar, aeroportlar, temiryo'l tarmoqlari** atrofida tashkil etildi.
- Davlat transport va kommunikatsiya infratuzilmasini **birinchi bo'lib qurdi**, so'ngra xususiy sektor keldi.
- Bu yondashuv SEZ'larni global ishlab chiqarish zanjirlariga tez integratsiyalashga imkon berdi. "Avval yo'l, keyin zavod."

4. Mehnat bozori: intizom, malaka va arzon ishchi kuchi

- SEZ'lar joylashtirilgan hududlarda **milliy mehnat resurslari to'liq safarbar etildi**.
- Texnik kollejlari, kasb-hunar markazlari SEZ ichida yoki yaqinida tashkil etildi.
- Ishchilar uchun soddalashtirilgan yashash, ijtimoiy xizmatlar bilan ta'minlangan **shaharchalar** qurildi. "Mehnatkash xalq + tartibli boshqaruv = sanoat qudrati."

5. Mahalliy boshqaruvga vakolat berish (devolyutsiya)

- SEZ rahbariyatiga **avtonomiya** berildi: u soliq, ijara, eksport siyosatini mahalliy darajada belgilay oladi.
- Boshqaruv "top-down" emas, balki "hybrid" tizimda ishladi – markaziy ko'rsatmalar bilan birga joylardagi innovatsiyalar ham rag'batlantirildi. "Mahalliy rahbar – ijrochi emas, ixtirochi."

6. Innovatsion rivojlanishga integratsiya

- Shenzhen, Shanghai Pudong va Tianjin Binhai SEZ'lari asta-sekin **ilm-fan va texnologiya klasterlariga** aylantirildi.
 - "Tech + Trade + Talent" modelini joriy qilib, SEZ'lar nafaqat ishlab chiqarish, balki **R&D markazlari** bo'lib xizmat qila boshladi. "Bir vaqtning o'zida zavod ham, laboratoriya ham. Xitoy tajribasining muvaffaqiyat kaliti – bu **institutsional barqarorlik, pragmatik yondashuv va uzoqni ko'ra olish qobiliyatida**. Har bir SEZ bu mamlakat uchun nafaqat iqtisodiy zona, balki **yangi hayot tarzi, dunyoqarash va rivojlanish maktabi** bo'ldi.

O'ZBEKISTONDA ERKIN IQTISODIY ZONALAR HOLATI VA MUAMMOLARI

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, iqtisodiyotni isloh qilish va modernizatsiya qilish maqsadida turli islohotlar amalga oshirildi. 2008-yildan boshlab erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) tashkil etila boshlandi. Bugungi kunga kelib, mamlakat hududida jami **14 ta erkin iqtisodiy zona** faoliyat yuritmoqda, ular asosan sanoatni rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etishga qaratilgan.

EIZlarning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish;
- Eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarish;
- Texnologik yangilanish va innovatsiyalarni joriy etish;
- Mahalliy xomashyodan samarali foydalanish;
- Hududiy bandlikni oshirish.

Mavjud holat

2024-yil yakuniga ko'ra, O'zbekistondagi erkin iqtisodiy zonalarda umumiy qiymati **1,2 milliard AQSh dollaridan** ortiq bo'lgan **400 dan ortiq loyiha** amalga oshirilgan. Ularning natijasida **20 mingga yaqin yangi ish o'rinlari** yaratilgan. EIZlarda avtomobilsozlik, farmatsevtika, elektrotexnika, oziq-ovqat, kimyo sanoati kabi yo'nalishlar rivoj topgan.

Shu bilan birga, Termiz, Angren va Jizzax EIZlari nisbatan faol zonalar sirasiga kiradi. Jumladan, Termiz xalqaro logistika nuqtasi sifatida Afg'oniston bozoriga chiqish uchun muhim strategik zonaga aylangan.

Muammolar va kamchiliklar

Biroq, mavjud erkin iqtisodiy zonalarning ko'pchiligida samaradorlik past darajada qolmoqda. Asosiy muammolar quyidagilardir:

1. Huquqiy nomuvofiqlik va ishonchsizlik

- Normativ-huquqiy hujjatlarning barqaror emasligi investorlar uchun huquqiy xavflilikni yuzaga keltiradi.
- Ayrim zonalarda mahalliy va respublika darajasidagi qarorlar o'rtasida ziddiyatlar mavjud.

2. Infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmagani

- Elektr energiyasi, gaz ta'minoti, ichki yo'llar va kommunikatsiyalar zamonaviy talab darajasida emas.
- Logistika infratuzilmasi zaif bo'lib, bu eksport jarayonlarini sekinlashtiradi.

3. Investitsion muhitning sustligi

- Ba'zi zonalarda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun yetarli darajada marketing va brending yo'q.
- Boshqaruv mexanizmlari sust, byurokratik to'siqlar mavjud.

4. Innovatsion rivojlanishning yetishmasligi

- Ko'pchilik EIZlarda texnologik jihatdan eskirgan uskunalar va ishlab chiqarish liniyalari ishlatilmoqda.

- Raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish hajmi past.

5. Kadrlar salohiyati bilan bog'liq muammolar

- Mahalliy darajadagi malakali muhandis va texnik xodimlar yetishmasligi mavjud.

- Zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini egallagan menejerlar soni kam.

O'zbekistonda erkin iqtisodiy zonalar iqtisodiy rivojlanishning muhim drayverlaridan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Ammo ularning to'laqonli ishlashi uchun tizimli yondashuv, infratuzilma rivoji, huquqiy barqarorlik va innovatsion yondashuv talab etiladi. Mavjud muammolar bartaraf etilsa, EIZlar xorijiy sarmoyalar uchun yanada jozibador makonga aylanishi mumkin.

QIYOSIY TAHLIL: XITOIY VA O'ZBEKISTON

Xitoy – eksportga yo'naltirilgan industrializatsiya modeli orqali erkin savdo zonalarini global ishlab chiqarish zanjirlariga bog'lashni maqsad qilgan. Ular uchun SEZ – bu dunyoga ochilish derazasi, ya'ni “boshqacha” Xitoy yaratish laboratoriyasi edi.

O'zbekiston – hali-hanuz ESZ'larni ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish va sarmoya jalb qilish vositasi deb ko'radi. Bu holatda SEZlar – bu “davlat qo'llovi” orqali “bozorni ishga tushirish” mexanizmi. Xitoy erkin savdo zonasini "dunyo uchun", O'zbekiston esa "o'zi uchun" tashkil etgan.

Boshqaruvda – markazlashuvga qarshi desentralizatsiya mavjud. Xitoyda Shenzhen, Suzhou kabi SEZ'lar boshqaruvda yarim-avtonom hudud maqomiga ega bo'lib, ular o'z soliq siyosatini, kadrlar tanlovini, byudjetni mustaqil yurita oladi. Hukumat faqat strategiyani belgilagan. O'zbekistonda esa erkin zonalar ko'proq markazlashgan tarzda boshqariladi. Ko'p holatda “yuqoridan pastga” topshiriq asosida ishlaydi. Natijada, mahalliy tashabbus sust. Xitoy “ishonch” orqali natija olgan, O'zbekiston “nazorat” orqali. Bu yondashuvlar samaradorlikka bevosita ta'sir qiladi.

Xitoy xorijiy investorni jalb qilishda real infratuzilma, professional kadrlar va huquqiy kafolatlar orqali raqobatbardosh bo'ldi. Investorlar soliq imtiyozidan ko'ra barqaror muhitni qadrlaydi. O'zbekiston esa ko'proq “imtiyozlar paketlari” taklif etadi: bojxona yengilliklari, 10 yil soliqdan ozod qilish va hokazo. Ammo, huquqiy xavfsizlik va “kelajak aniqligi” bo'yicha savollar ochiq qolmoqda. Xitoy investorni qadrlaydi. O'zbekiston esa hozircha hali unga “mehmon” sifatida qarayapti, “hamkor” emas.

ESZ'lar ichida yashash: logistika va urbanizatsiya masalasi

Xitoy SEZ'lari bu shunchaki ishlab chiqarish zonasi emas – bu shaharlar, hayot tarzlari, universitetlar, texnoparklar bilan to'liq ekotizimdir. O'zbekistonda esa ko'pchilik SEZ'lar “g'allazor o'rtasida” yakkam-dukkam korxonalar tarzida tashkil

etilgan. U yerda na logistika kuchli, na inson kapitali. Xitoy SEZ'ni hayot tarziga aylantirgan. O'zbekiston hali uni loyihadan real tizimga o'tkaza olmayapti.

Xitoy har bir zonani strategik makon sifatida ko'radi. Masalan, Shenzhen – Hong Kong bilan integratsiya, Pudong – moliyaviy markaz, Suzhou – Yaponiya bilan texnologik klaster. O'zbekistonda esa ko'p hollarda zonalar joylashuvi siyosiy yoki ma'muriy qarorlar bilan belgilanadi, iqtisodiy mantiq esa ikkinchi planda qoladi. Xitoy “nega bu yerda zonani qurayapmiz?” degan savolni birinchi o'ringa qo'ygan. O'zbekistonda esa bu savol ba'zida so'ralmagan ham bo'ladi.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, Xitoyning SEZ siyosati bu – inqilobiy sabr va global nuqtayi nazar natijasi. O'zbekistonning SEZ siyosati esa – islohotlar yo'lida tajriba maktabi. Kelajakda esa eng muhim savol quyidagicha bo'ladi: Biz SEZ'larni bunyod etyapmizmi yoki shunchaki ko'paytirayapmizmi? Xitoyning ESZlar borasidagi tajribasi O'zbekiston uchun samarali "yo'l xaritasi" bo'lishi mumkin. Biroq, bu tajribani to'g'ridan-to'g'ri ko'chirib olish emas, balki moslashtirish lozim. O'zbekistonda ESZlar samaradorligini oshirish uchun institutsional islohotlar, infratuzilmaviy yondashuv va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarur.

Muhammadjonov Bekzod Olimjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi Surxondaryo viloyat hududiy filiali bosh mutaxassisi
e-mail: m.bigzod@gmail.com, +99895-831-05-15